

Selefilere garşıy Osmanlı Türkmenleri hem göreşipdi..

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Selefilere garşıy Osmanlı Türkmenleri hem göreşipdi..

SELEFILERE GARŞY OSMANLYLAR HEM GÖREŞİPDI..

- ýa-da "kadyzadalylar" hereketi barada

Tasawwufa garşıy gidýän kadyzadalylar hereketiniň eden birnäçe wagylary tekkeleriň weýran edilmegi we garamaýak halkyň agzyny alartmak bilen soňlandy. Hökümete garşıy giden pitneçiler gazaply jezalandyrdy.

Osmalı Döwleti dini döwletdigine garamazdan; döwletiň resmi ynanç ulgamyna garşıy gidýänem bolsa, halkyň ynançlaryna we däp-dessurlaryna goşulyp duranokdy. Başgaça aýdanymyzda, döwlet adamlaryň öýüni we aň-düşünjesini gözegçilik astynda saklajak bolup azara galmaýardy. Şol sanda, ýurduň jemgyyetçilik düzgünini bozup biläýjek hereket ýuze çykan halatynda-da, hiç kime dözmezçilik edenokdy. Aslynda dini kada-kanunlar hem muny talap edýärdi.

- Selefileriň selefleri (mirasdüşerleri)

Hätzirki günlerde wahhabiylyk (soňky atlary: Selefiýye) diýilip atlandyrylyan akemyň prinsipleri ilkibaşlarda hanbaly mezhebine eýerýän Ibni Teýmiye (1328) atly Harranda ýaşap geçen alymyň taglymatyna esaslanýar. Alymlygy we dindarlygy bilen tanalan bu alym tasawwuf, keramat, şepagat, gonamçylyga barmak ýaly ynançlary dinde soňra ýuze çykan bidgatlar hökmünde baha berip, olary inkär edipdir. Olar özleriniň dini ilkinji asyryndaky arassalygyna alyp barmak niýeti bilen orta çykandygyny aýdypdyr. Emma Allanyň jisimden ybaratdygyny we ynsana meňzeýändigi baradaky enkarnasion (Allanyň sypatlaryny jisimleşdirmek) taglymata esaslanýan akemyň prinsiplerini

ýatladýan ynançlary, sahabalaryň aýdan sözleri, käbir hukuk meselelerinde-de alymlar köpcüliginiň garaýyşlaryna laýyk gelmeýän garaýyşlary sebäpli, Damaskda we Kairde zyndana salynýar. Ibn Teýmiýä we şägirtlerine örän zabun darapdyrlar we bidgatlyk (dinden çykmaklyk), dinsizlik bilen aýyplapdyrlar.

■ Ibni Teýmiýäniň ýoluny dowam etdirijiler

XVII asyrda Stambulda peýda bolan kadyzadalylar hereketi doktrina taýdan Ibni Teýmiýäniň prinsiplerine daýanýar. Hereketiň başy “Kiçi Kadyzada” diýip tanalan wagyzçy Balykesirli Mehmet Ependi bilen halwetiýe tarykatynyň şeýhi Abdylmejit Siwaslynyň arasynda turan özara jedelden soñ başlandy. Ol we kadyzadalylar hereketiniň agzalary tasawwuf rituallaryna, pozitiw ylymlaryň öwrenilmegine, “Gurhanyň”, azanyň, möwlidiň owaz bilen okalmagyna, jemagat bilen nepile namazlarynyň okalmagyna, gonamçylyga barylmagyna, suw çiliminiň çekilmegine, kofe içilmegine, elleşip salamlaşmaga garşı çykypdyrlar. Hezreti Hydry pygamberiň diri däldigini, Hezreti Muhammet pygamberimiziň (s.a.w) ene-atasynyň imansyz ýogalandygyny, Ibnül Arabynyň dinden çykanlygyny we Ýezide lagnat okamagyň jaýyzdygyny (dogrulygyny) öňe sürüpdirlər.

Kiçi Kadyzada Birgiwini gözü bilen görmändir. Ýöne onuň şägirtlerinden sapak alypdyr. Ol Ibni Teýmiýäniň eserlerini türk diline terjime etme arkaly Ibn Teýmiýäniň täsiri astyna düşýär. Tarykata girýär. Emma tasawwufy temperamentine (başky prinsipine) muwapyk görmän ol ýerden gaýdýar. Fatih we Aýasofýa metjitlerinde eden wagyzlary bilen ünsi özüne çekýär. Bu wagyzlardan başga ýerde kadyzadawlaryň juda bir täsirliliği hem ýokdy. Olar siwasylar diýip özlerine garşı giden tarap bilen bolýan ylmy çekeleşiklerde orta atýan pikirleri arkaly özleriniň diňe barypýatan nadanlyklaryny subut edýärdiler. Ýöne olar owadan gürläp ýonekeý adamlaryň başyny-gözünü aýlamaga ökdeler.

■ Sabyr käsesini dolduran iň soňky damja

Osmalı soltany Myrat IV asudalygy bozmajak bolup, ilkibaşlarda kadyzadarylara mylaýym çemeleşen boldy we amatly pursaty peýläp gezdi.

Kadyzadanyň 1635-nji ýylда aradan çykmagy bilen hereketiň ýüzünüň birinji perdesi syryldy. Soltan Ybraýym we we Soltan Mehmet IV döwürlerinde kadyzadarylaryň başyna Kiçi Kadyzadanyň şägirdi Üstüwany Mehmet Ependi geçipdir. Halk köpçüliginiň we döwlet wezipesinde oturanlaryň arasynda özüne tarapdar ýygnan kadyzadalarylar wezipeden wezipä bellenmekde we wezipeden çetleşdirmekde uly rol oýnap başlapdyrlar. Siwaslylaryň ýolbaşcysy Abdylehat Nury Ependiniň ýazan eserleri kadyzadylylara ullakan urgy bolup inýär. Bu gezek ylmy jedellerde üstünlik gazanyp bilmekden ejiz gelen kadyzadalarylar uzaga çeken uruşlar we jelalylar gozgalaň zerarly bozulan ykdysady, sosial şertlerden peýdalanyp öz işlerini meydanda görkezmäge synanyşýarlar. Tekkelere hüjüm edip şyhłary urup-ýenjip başlaýarlar. Derwüşleri öldürýärler. Tarykata eýerýän Baş Müfti (Şeýhul-yslam) Bahaýy Ependini gorkuzyp tasawwuf ritualy bolan döwranyň (Möwlana Jelaleddin Rumynyň yzyna eýerýänleriň bir duran ýerinde aýlanmaklary) haramdygyna degişli fetwa çykardýarlar. Siwas tekkesiniň şeýhine tekkäni binýatlaryna çenli ýykyp daşlaryny deňize dökmedik ýagdaýynda, tekkäni basjakdyklaryny, şyhy we müritlerini öldürjekdiklerini, ol ýerde namaz okamagyň bolmaýandygy barada hat ýazyp ugradýarlar.

Şeýh Şeýhul-yslama ýüzlendi, netijede Üstüwany çagyrylanam bolsa gelmäge gorkdy we döwlet apparatydaky täsirli adamlaryň hemayatyna sygyndy.

■ Ýene-de ýewropalylar iş başında!

Wenesiyanyň harby flotiliýasy Çanakkale bogazynyň ýakynynda halky aýaga galdyrmagy başarıar. Pitneçiler "Soltan Fatih" metjidinde pygamberi öwgüleýän naty-şerifiň okalmagyny bahana edinip aýaga galýar. Köçelere dökülip, öňlerinden çykan müritleri öldürmek bilen gorkuzyp kelemelerini çöwürtýärler we metjitleriň salawat getirilýän minaralaryny ýykyp başlaýarlar.

Sabyr käsäni dolduran bu hereketlerden soňra wezipä bellenenine ýaňy sekiz gün bolan baş wezir Köprüli Mehmet paşa ulamalary tolap kadyzadarylaryň öldürilmegi üçin pitiwa (fetwa) alýar. Patyşanyň Permany esasynda Üstuwany we onuň kömekçisi sakanylýar we sürgüne ugradylýar (1656). Munuň netijesinde kadyzada hereketiniň ikinji etaby tamamlanýar.

■ Nadan ulamalar hemise-de bolupdy...

Şondan birnäçe ýyl soňra şazada mugallymy Wanly Mehmet Ependi köşkdäki täsirliligidenden peýdalanyp kadyzada hereketini gaýtadan dikeltmäge synanyşýar. Möwlana tekkelerini ýapdyrýar, gonamçylyga barmagy we suw çilimini gadagan etdirýär. Garşysyna çykan meşhur tasawwufçy, beýik yslam alymy Nyýazy Müsürlini Limnä sürgüne ugratdyrmagy başaranam bolsa, soňra özi gözden düşýär we Kestele sürgün edilýär. Bu kadyzada hereketiniň üçünji etabydyr (1683).

Şol wagtky Wanyköý posýology hem onuň adyny göterýär. Onuň "Gurhanyň" kyssalarynyň üstünde durup geçýän "Arais" atly eseri gymmatly eserdir. Dilçi alym Wangulyny munuň bilen garyşdymaly däldir.

Giýewsi Şeýhul-yslam Feýzulla Ependi Edirne heläkçiligine ýol berip, Soltanyň tagty elden gidermegine sebäp bolupdyr. Şol bir wagtyň özünde, Şeýh Abdylhekım Arwasynyň sözi bilen aýdanymyzda:

"Her döwürde öz nadanlyklaryna garamazdan boljaga-bolmajaga haram diýen, öňünden çykany dinden çykan we küfüre düşen diýip hasap eden jahyl ulamalar bolup gelipdir".

Käbirlerimiz bolsa, olara gulak gabardyp dine ýalňyş baha berýändigimizi özümizem duýman galýarys.

Ymam Mälikde şeýle sözler bar:

"Fykh öwrenmän tasawwuf bilen meşgullanan zyndyk bolar (dinden çykar). Fykh öwrenip tasawwufdan habary bolmadyk küfüre düşer, (bigdatçy) ýolundan azaşar. Her ikisindenem ýükünü tutan hakykata gowuşar".

Osmanlylarda medrese we tasawwuf prinsipleri hemiše bir-birine baglanyşyklydyr. Ylmy intelligensiýanyň aglabasynyň tarykat agzasy bolşy ýaly mistiki we hurufy akymlardan ders alan Osmanlylar tasawwufyň belli çarçuwada ýöredilmegini hemiše üns merkezinde saklapdyrlar. Bu nukdaýnazardan seredeniňde kadyzadalylar hereketi ulamalar bilen tekkeleriň arasynda dörän gapma-garşylyk däldir. Oňa hemiše diýen ýaly islendik ýerde duş gelinen bir toparyň aýaklanmagyndan ybarat diýip düşünse bolar. Osmanly hökümeti halk köpçüligi bilen agzybirlikde bu aýaklanmany basyp ýatyrmaga çalyşypdyr. Taryhçy Naima we Kätip Çelebi şol döwürleri janly suratlandyrypdyr. Ýewropalylaryň hem ünsünü çeken bu hadysa hakynda köp kitap ýazylypdyr.

■ Haýsy Kadyzada?

Osmanlylarda Kadyzada ady bilen tanalýan birnäçe alym bar. Kadyzada Şemsetdin Ahmet (1580) Ebus Suud Ependiniň şägirdidir we Osmanly döwletiniň Şeýhul-yislamlaryndandır. Matematik alym Kadyzada Rumy (1440), Birgiwiniň "Wesýetnama", "Amentu" eserleriniň şerhini ýazan Kadyzada Emin (1783), Kadyzada Mehmet (1759) bilen Ýanyçarlar gwardiyasynyň ýatyrylmagyna fetwa beren Şeýhulyslam Kadyzada Tahyr Ependi (1838) dagylar hersi aýry döwürde ýaşap geçen aýry-aýry şahsyyetlerdir.

Ekrem BUGRA EKINJI.

Taryhy makalalar